

УДК 338.43:636.32/.38
© 2015

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВІВЧАРСТВА ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

І.М. БЕЖЕНАР,
старший науковий співробітник

ННЦ "Інститут аграрної економіки",
м. Київ, Україна
E-mail: innabezhenar@mail.ru

Розглянуто сучасні тенденції та проблеми розвитку галузі вівчарства з огляду на динаміку виробництва вовни та баранини. Проведено комплексну оцінку сучасного стану та економічної ефективності вівчарства з урахуванням природно-кліматичних зон України та регіонально-історичних особливостей функціонування галузі. Обґрунтовано основні напрями відродження, стабілізації та розвитку галузі вівчарства в Україні шляхом проведення низки заходів на макро- і мікрорівнях.

Ключові слова: галузь вівчарства, економічна ефективність, природно-кліматичні зони, диверсифікація.

Постановка проблеми. Галузь вівчарства є джерелом харчування, постачальником вовнової, м'ясної і молочної продукції на внутрішній і зовнішній ринок, забезпечує сировиною легку, текстильну, будівельну, фармацевтичну та інші види промисловості, сприяє зайнятості і одержанню доходів сільських жителів. Вівчарство може бути безвідходним виробництвом за умови використання вовни, м'яса, шкір, ендокринно-ферментних матеріалів та рогокопитної й інших видів сировини. Галузь є традиційною, а в окремих регіонах однією з основних галузей тваринництва та сферою зайнятості сільських жителів. Вівці невибагливі до кормів та умов утримання. Проте при формуванні ринкової економіки, приватної власності на землю, різних форм господарювання вівчарство зазнало негативних змін, перетворившись на збиткову галузь.

Пропозиції щодо розвитку вівчарства знайшли місце в наукових доробках вітчизняних і зарубіжних учених. Серед них – Л.В. Жарук, М.Ф. Іванов, В.А. Мороз, О.Б. Наумов, О.І. Сокол, І.Н. Топіха, В.М. Туринський, М.Д. Федорюк, Л.С. Шелест та багато інших. Проте в науковій літературі відсутнє вирішення питань, пов'язаних з усуненням основних причин скорочення обсягів вироб-

ництва продукції вівчарства. Актуальність тематики на сучасному етапі підтверджується гострою необхідністю розвитку галузі для задоволення потреб населення і промисловості у її продукції. Саме цей напрям досліджень і став метою розробки організаційно-економічних заходів і шляхів розвитку галузі вівчарства.

Результати дослідження та їх обговорення. Вівчарство, як складна виробничо-економічна галузь тваринництва, спрямована на задоволення потреб населення в унікальних продуктах харчування, а промисловості – в сировині. Трансформації в аграрному секторі економіки України, зниження купівельної спроможності населення, скасування державних закупівель вовни та цільової підтримки спричинили прояв негативних тенденцій в галузі вівчарства [1]. Різке скорочення поголів'я овець, зменшення обсягів виробництва і реалізації продукції галузі, розрив зв'язків у сфері виробництво–переробка, погіршення матеріально-технічного оснащення, наукового забезпечення, збитковість переважної більшості виробників вівчарської продукції стали характерними ознаками пореформеного розвитку вівчарства. Це призвело до того, що воно є однією з най-

більш низькорентабельних галузей сільськогосподарства. Така економічна ситуація в галузі вимагає об'єктивної оцінки її стану та розробки організаційно-економічних засад подальшого розвитку вівчарства в Україні.

Занепад вівчарства протягом трансформаційного періоду в першу чергу позначився на чисельності поголів'я овець, яке за 1990–2013 рр. в усіх категоріях господарств скоротилося в 7,4 раза, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах у 29,4 раза зі збільшенням в особистих селянських господарствах на 12,4 % (рис. 1,а).

Аналіз даних свідчить про перерозподіл поголів'я овець між категоріями господарств, спричинений значним скороченням його в сільськогосподарських підприємствах. Якщо у 1990 р. вони утримували 90,7 % поголів'я, то у 2013 р. їх частка становила 22,8 %. Починаючи з 2000 року, особисті селянські господарства за чисельністю поголів'я овець випередили сільськогосподарські підприємства і така тенденція продовжується.

Галузь вівчарства в Україні має яскраво виражений регіональний характер розміщення, що зумовлено історичними та природно-кліматичними умовами [2]. До основних ареалів поширення вівчарства належать зона Степу, а також передгірські й гірські регіони. Найбільшу чисельність овець (близько половини загального поголів'я) утримують підприємства Одеської області та АР Крим, які водночас лідирують за кількістю господарств, чисельністю поголів'я та обсягами виробництва продукції. Лідерами є й Закарпатська, Донецька, Херсонська, Чернівецька, Харківська області.

Особливо негативно склалася ситуація з чисельністю поголів'я овець у сільськогосподарських підприємствах, де триває подальше його скорочення. Зменшення чисельності поголів'я овець, його деформована структура та нераціональні підходи в напрямках відтворення стада призвели і до зменшення виробництва продукції вівчарства – баранини та вовни. Виробництво баранини наразі сконцентроване в особистих селянських господарствах, частка яких у 2013 р. дорівнювала 95,2 % (рис. 1,б).

Виробництво баранини за 1990–2013 рр. скоротилося у 2,4 раза. Питома вага баранини в структурі виробництва м'яса в країні залишається незмінною, в межах 1 %. У м'ясному балансі зони Степу баранина займає в середньому за останні роки 1,5 %, Лісостепу – 0,5 %, Полісся – 1,1 %, в Карпатському регіоні – 0,6 %. Виробництво баранини в особистих селянських господарствах збільшилося порівняно з 1990 р. на 7,9 %. Сільськогосподарські підприємства зменшили обсяги виробництва у 32,6 раза. Таке зниження пояснюється низьким виходом ягнят, недогодівлею овець, відсутністю нагулу. Відродження галузі до рівня 1990 р. потребує застосування більш радикальних економічних механізмів. Еволюційним шляхом з рівнем приросту останніх років 17,9 % (завдяки лише ОСГ) для цього потрібно не менше 7–10 років.

В Україні виробництво вовни в усіх категоріях господарств з 1990 по 2013 рік скоротилося у 8,5 раза, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах у 53,3 раза, в особистих селянських господарствах – на 9,4 %. Із 2000 р. спостерігаються незначні позитивні зрушення щодо збільшення виробництва вовни (3,5 %). У 2005 р. вони становили 10,2 %. Спостерігається переміщення виробництва вовни у приватний сектор. Якщо 1990 року тут було вироблено лише 11,2 % вовни від загального обсягу в усіх категоріях господарств, то у 2013 р. його частка становила 86,6 % (рис. 1,в).

До основних причин скорочення виробництва вовни можна віднести зниження зацікавленості виробників через збитковість; низькі закупівельні ціни; зниження платоспроможності населення; погіршення забезпечення матеріально-технічними ресурсами господарств; відсутність обігових коштів (призвело до неможливості покращення технологічних процесів); зниження трудової активності, низька заробітна плата вівчарів; відсутність регульованого ринку; відміна держзамовлень та ін. [3].

Відзначимо, що середній настриг вовни за 1990–2013 рр. залишився майже незмінним в усіх категоріях господарств (зменшився до 3,2 кг проти 3,4), у тому числі в сільськогос-

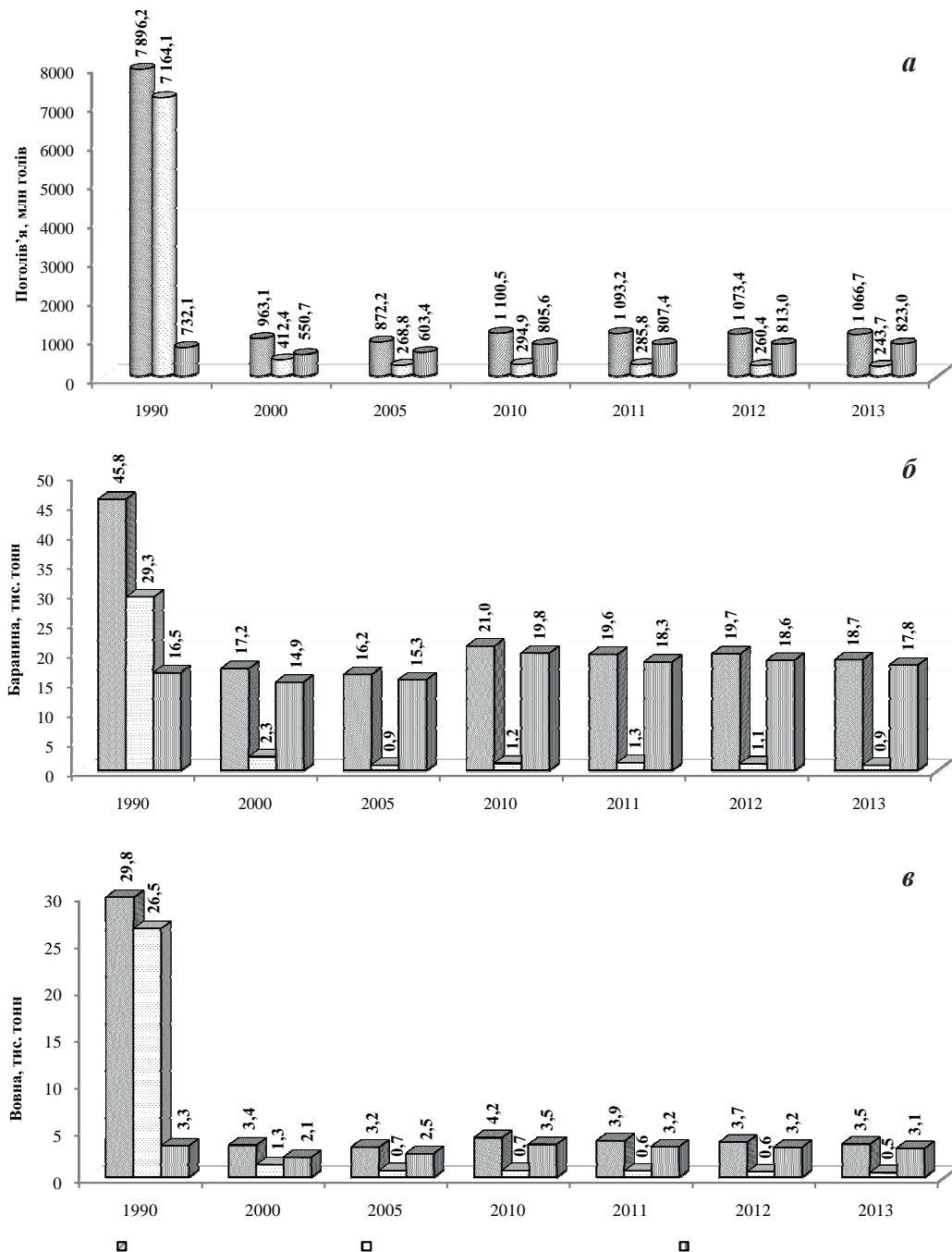

Рис. 1. Динаміка поголів'я овець (а), виробництва баранини (б) та вовни (в) за категоріями господарств

подарських підприємствах спостерігається зниження вовнової продуктивності на 47 %, в особистих селянських господарствах – на 14, 3 %. Відповідно скоротилося і виробництво вовни в розрахунку на душу населення – на 83,3 % (рис. 2).

Скорочення виробництва продукції вівчарства спричинило зменшення обсягів її реалізації, особливо сільськогосподарськими підприємствами.

Реалізація вовни переробним підприємствам зросла до 71,8 % у 2013 році, проти 16,8 % у 2000 р. (рис. 3,а).

Продаж баранини у 2012 р. порівняно з 2000 р. знизився у 2,3 раза (рис. 3,б).

Аналіз цінової ситуації за досліджуваний період підтверджує зростання закупівельних цін на вовну та баранину (рис. 4).

Ще одним важливим видом продукції галузі вівчарства є овече молоко. Хоча виробництво молока поки що не набуло масового характеру, проте окремі області звітують про виробництво даного виду продукції (таблиця).

Виробництво вовни і баранини в сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності уже багато років характеризується низьким рівнем результативності, що зумовлено низькою продуктивністю овець і якістю продукції, високою собівартістю, низькими цінами реалізації, які не забезпечують отримання навіть мінімального прибутку, відповідно й немає можливостей для розширеного відтворення галузі. Виробництво баранини є менш збитковим, ніж вовни (рис. 5).

Для розвитку вівчарства потрібні радикальні зміни як на мікро-, так і на макро-рівнях. Найважливішим елементом стійкого розвитку вівчарства, підвищення його конкурентоспроможності має стати державна підтримка середніх і великотоварних ферм, незалежно від форм власності (50 і більше вівцематок) на загальнодержавному і регіональному рівнях, яка повинна проявлятися в дотаціях на придбання племінного молодняку та сприянні імпорту кращих світових порід, фінансової підтримки племзаводів і племрепродукторів тощо. Державна підтримка повинна спрямовуватися на відновлення роботи підприємств легкої промисловості та розвиток підприємств з виробництва молокопродуктів з овчого молока і напівфабрикатів з баранини, на створення спеціальних сховищ для зберігання іншої продукції вівчарства: овчин, смушок, побічної продукції, відходів [9]. Варто створити центри оптової та роздрібної торгівлі продукцією вівчарства. На нашу думку, першочерговими є такі заходи:

1. *Поліпшення умов утримання і годівлі тварин.* Зростання кормових ресурсів дозволить збільшити поголів'я овець. Потрібно використовувати всі можливості для організації нагулу овець на природних пасовищах та сінокосах, на полях після збирання зернових і просапних культур; створити науково обґрунтовану систему кормовиробництва та годівлі овець, що базується на використанні кормів місцевого виробництва, яка враховувала б особливості ведення вівчарства в різних природно-кліматичних зонах України.

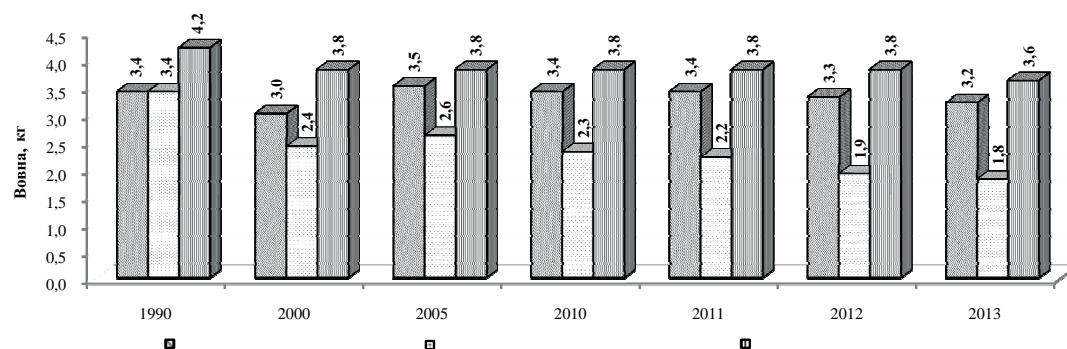
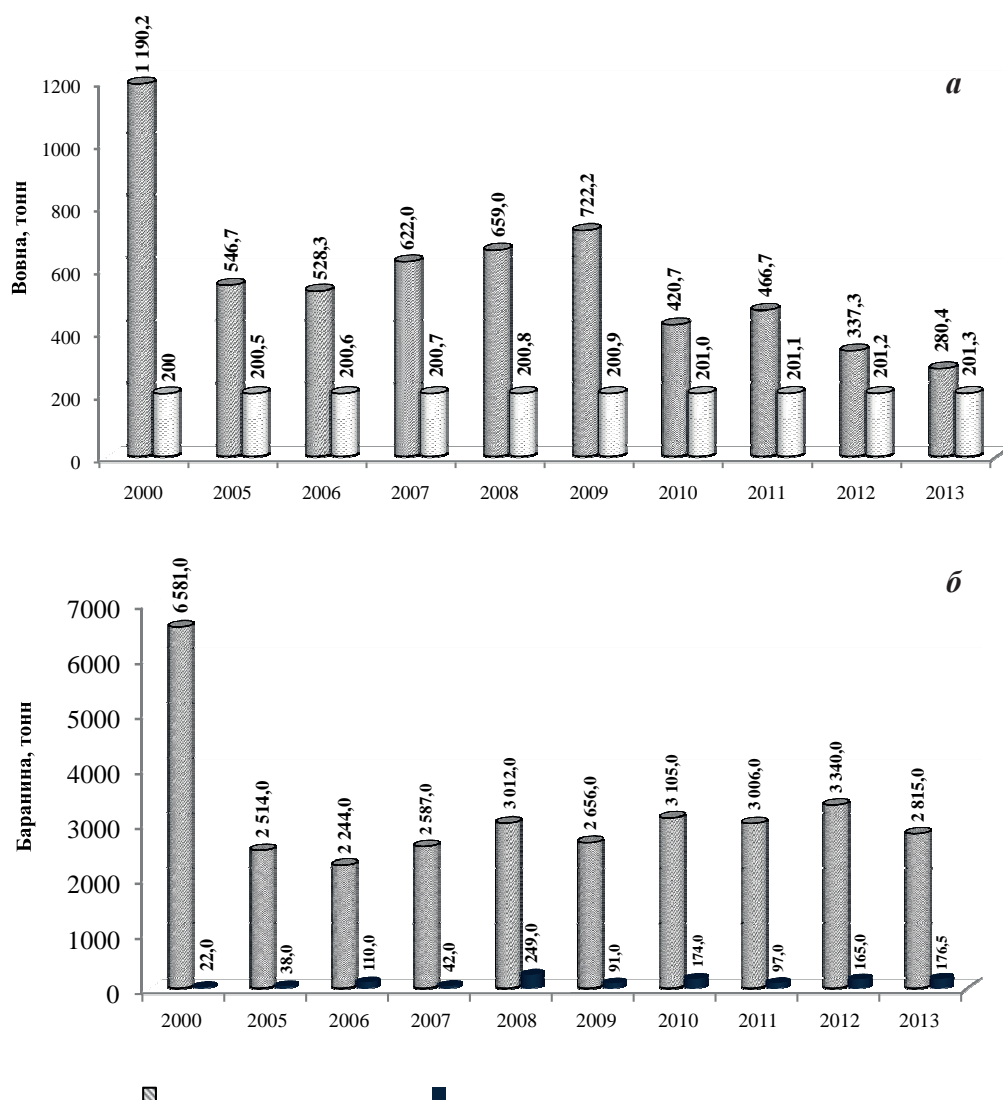

Рис. 2. Середньорічний настриг вовни від однієї вівці, кг

Рис. 3. Реалізація вовни (а) та баранини (б), тонн

2. Ліквідація яловості вівцематок та падежу молодяку, особливо в перші дні та місяці їх життя, шляхом вибраковки зі стада ялових вівцематок і кращого догляду за ягнятами, що сприятиме їх збереженню до 95 %.

3. Збільшення кількості вівцематок у структурі стада. Велика кількість маток у структурі стада дає можливість різко підвищити рентабельність вівчарських ферм шляхом збільшення обсягів продукції. Потрібно

впровадити технологію інтенсивного відтворення овець, що передбачає збільшення чисельності вівцематок у племінних господарствах до 60, у товарних до 75 %; зростання приплоду від кожної матки, поліпшення умов схрещування молодяку з використанням для штучного осіменіння вівцематок, баранів-плідників з високим генетичним потенціалом. Сприяти проведенню ранніх ягнень вівцематок та інтенсивній відгодівлі

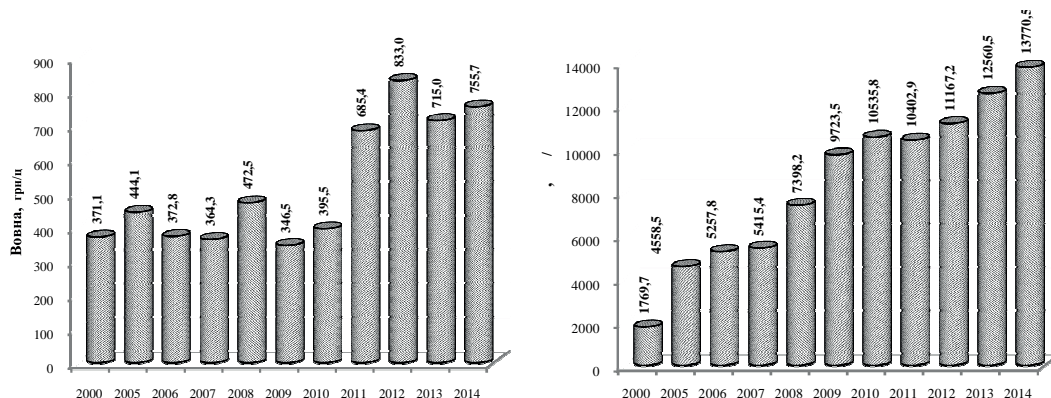

Рис. 4. Закупівельні ціни на вівчарську продукцію

надремонтного молодняка в рік народження, що здешевить виробництво продукції.

4. *Якісне ветеринарне обслуговування.* Виконання значного обсягу профілактичних і ветеринарних заходів проти інфекційних, інвазійних та інших хвороб. Для виходу вітчизняної м'ясної продукції вівчарства на зовнішній ринок необхідна гармонізація ветеринарного законодавства України і потенційних країн-імпортерів з урахуванням забезпечення режиму максимального сприяння експорту.

5. *Сертифікація продукції.* Прийняття стандартів на вовну та м'ясо відповідно до міжнародних вимог. Оцінка якості вовни та підготовки її до реалізації класуванням за вимогами державних стандартів, гармонізованих зі світовими вимогами [4]. Використання сертифікації дозволить отримати такі вигоди та переваги: забезпечить продавців і покупців об'єктивною та достовірною інформацією про якість сировини, її реалізаційну ціну

(у міжнародній практиці ціна сертифікованої продукції вища); сприятиме зміцненню довіри між партнерами, підвищенню конкурентоспроможності виробників. Удосконалення міжнародного співробітництва (особливо з країнами Близького Сходу) для зростання обсягів продажу вівчарської продукції на світовому ринку, підвищення експортної ціни за рахунок удосконалення системи стандартизації якості продукції вівчарства.

6. *Поглиблення спеціалізації у великих господарствах* і збільшення спеціалізованих вівчарських ферм у вигляді підрозділів господарств, для яких вівчарство є додатковим видом діяльності.

7. *Поліпшення порідних і продуктивних якостей овець* шляхом схрещування з високоцінними баранами-плідниками. Підбір овець для вирощування має здійснюватися з позицій їх продуктивності, організаційно-економічної доцільності використання; розміщення господарства [5, 6].

Динаміка виробництва овечого молока в Україні, ц

Область, країна	Рік							2013 р. у % до 2007 р.
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Вінницька	9	10	-	-	-	-	-	-
Закарпатська	1806	2489	2716	2114	2131	3063	1493	82,67
Одеська	1276	1353	1448	1242	1437	820	616	48,28
Чернівецька	684	893	1149	1189	1329	1535	1541	225,29
По Україні	3775	4745	5313	4545	4897	5418	4065	107,68

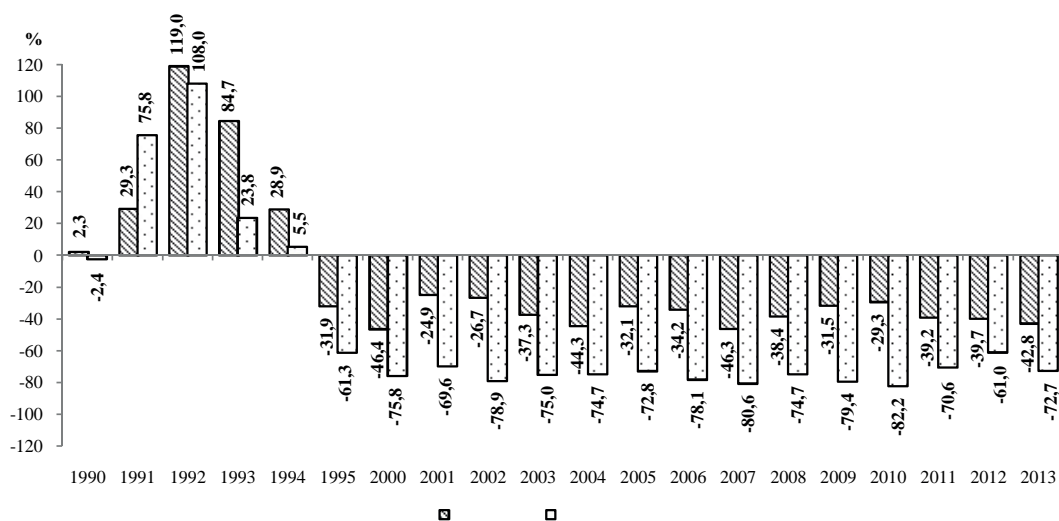

Рис. 5. Динаміка рівня рентабельності продукції вівчарства

8. Застосовування ресурсощадних технологій органічного виробництва і первинної переробки продукції вівчарства, а також скорочення втрат за рахунок використання нових, недорогих технічних засобів механізації. Переорієнтація на виробництво баранини, особливо бройлерної молочної і дієтичної ягнятини, для реалізації її на внутрішньому і зовнішньому ринках. Диверсифікація виробництва, зокрема переорієнтація на виробництво овечого молока та овечих сирів у регіонах, де є високий попит на таку продукцію [7]. Запровадження новітніх технологій виробництва овечого молока та його промислової переробки в сири в регіонах, де розводять українських гірськокарпатських, каракульських, цигайських, кросбредних овець [8]. Незважаючи на те, що тонкорунних овець звичайно не доять, їх молочна продуктивність дозволяє використання асканійської тонкорунної породи в такому напрямі.

9. Введення контролю за дотриманням технології якісного зняття, консервування і зберігання до реалізації овчин, шкур та смушків; використання кишок тонкого відділу, сичугів та іншої побічної продукції для підвищення ефективності ведення галузі. Цього можна досягти за рахунок організації централізованого забою молодняку, впровадження механізації з очищення каракулю,

новітніх методів консервації та зберігання шкур.

10. Раціональна організація оплати праці на фермах. Соціальна значимість праці у вівчарській галузі. Скорочення чисельності овець, низький вихід товарної продукції на дрібних фермах, руйнування передпродажної підготовки виробленої продукції до реалізації супроводжуються погіршенням матеріальної забезпеченості галузі та соціальних умов працюючих у вівчарстві, скороченням можливостей розробки та впровадження нових технологій виробництва продукції. Розмір мінімальної заробітної плати у 2013 р. в галузі становить 1147 грн, заробітна плата вівчаря 1500–3000 грн на місяць за ≈12-годинного робочого дня. Низька оплата праці, складні побутові умови працівників вівчарства супроводжуються погіршенням їх кваліфікації та обслуговування вівчарської галузі, знижують продуктивність і якість праці. Підвищенню доходів вівчарів може сприяти налагодження на місці переробки вівчарської продукції (доїння, виготовлення та реалізація бринзи; виготовлення кожухів з овчин та хутряних ковдр з митої вовни), з нарахуванням відсотків від одержаного прибутку реалізованої продукції власником господарства як надбавки чи премії до зарплати. Тобто на виробництві має існувати зацікавленість

працівників в одержанні високих виробничих результатів.

11. *Створення інтегрованих структур*, які поєднують виробництво, промислову переробку продукції вівчарства та реалізацію готових виробів для встановлення між партнерами взаємовигідних економічних відносин. Одним з важливих напрямів успішного розвитку вівчарства є використання можливостей кооперації малих і великих форм господарювання виробників, перш за все у спільному використанні техніки (доїльна установка наприклад). Кооперування особистих селянських господарств із сільськогосподарськими підприємствами можливе у відгодівлі молодянку овець та в переробці вівчарської продукції, її реалізації, отриманні інформаційних, юридичних, аудиторських та інших послуг. Інтегрування в кооператив є важливим елементом у розвитку галузі вівчарства через переваги співробітництва за рахунок постачання ресурсів, формування великих партій стандартної продукції для збуту та передбачає одержання інформаційно-консультаційних послуг виробниками: яку, коли, в яких обсягах, з якою собівартістю і якістю виробити продукцію; які, для яких періодів року і за якою ціною можна одержати необхідні ресурси; головне – кому, на яких умовах, в яких обсягах та за якою ціною можна продати вироблену продукцію. Прикладом може виступати СГОК “Рахівська бринза” (с. Луг Закарпатської області) в організації заготівлі та переробці коров'ячого і овечого молока.

12. *Посилення ролі громадських організацій*. В Україні створена спеціалізована Всеукраїнська громадська організація “Асоціація вівчарів і козівників”, яка допомагає придбати, реалізувати кіз і овець (у тому числі племінних), корми, обладнання для утримання тварин та переробки сировини, вівчарську продукцію. Асоціація розробила проект програми розвитку вівчарства на 2012–2020 рр., проте він не прийнятий і досі. У перспективі передбачається залучити до цієї організації більшу кількість виробників з метою лобювання своїх інтересів та більш впливової дії на органи влади за методом масовості. Розв'язувати це питання необхідно на ре-

гіональному рівні, створивши регіональну комплексну систему обігу інформації та ресурсів. Тому доцільним буде створення і поліпшення діяльності інформаційно-консультаційних структур – регіональних асоціацій виробників вівчарської продукції (існують лише в деяких областях). Вони повинні надавати економічні та технологічні консультації як сільськогосподарським, фермерським, так і особистим селянським господарствам; виявляти потреби господарств в обладнанні (стригальні машинки, доїльні установки) та формувати оптові поставки матеріально-технічних ресурсів. Регіональні асоціації зможуть забезпечити вільне просування вівчарських товарів на ринку через формування великих товарних потоків, маючи істотні переваги з реалізації переробним підприємствам. Передбачається залучення до асоціацій навчальних закладів, наукових установ, оскільки між економічними інтересами сільськогосподарських товаровиробників і переробних підприємств існують певні протиріччя у визначенні якісних характеристик сировини.

Створення інформаційно-консультаційних структур забезпечить моніторинг ринку продукції вівчарства в Україні, розробку об'єктивних прогнозів його розвитку і надання достовірної інформації державним органам й учасникам ринку на регіональному рівні. Всеукраїнська асоціація консолідуватиме зведену інформацію і надаватиме інформаційно-маркетингові послуги; розроблятиме програми розвитку вівчарства та впроваджуватиме оптимальні схеми руху матеріальних, фінансових, інформаційних та транспортних потоків з використанням логістичних методів; організовуватиме постачання матеріальних ресурсів, реалізацію сировини та готової продукції, координацію виробництва і переробки вівчарської продукції; буде брати активну участь у розробці стандартів і ДСТУ на продукцію і технології для галузі вівчарства; проводити маркетингові і логістичні дослідження та надавати інформацію членам об'єднання про стан і перспективи внутрішнього і зовнішнього ринків, допомагати просуванню продукції на них.

Висновки

Стан галузі в Україні не відповідає світовим стандартам, а тим більш ринковим вимогам. Якщо в минулому овець в основному використовували як джерело вовни для легкої промисловості, а інші напрямки вівчарства – молочне і м'ясне – не отримували свого розвитку, то сучасні світові тенденції свідчать про переорієнтацію з вовнового на м'ясо-молочний напрям спеціалізації. Виробничі показники галузі вівчарства, за нашими прогнозами, будуть зростати, особливо в сільськогосподарських підприємствах. Як товарна галузь вівчарство може одержати розвиток в особистих селянських господарствах, тому що наразі вони стали категорією, яка утримує більшу частину поголів'я овець. Ці господарства продовжують залишатися виробниками якісної й екологічно чистої продукції і за державної підтримки можуть значно поповнити сировинні ресурси переробних підприємств та сприяти зростанню виробництва.

Перспективним напрямом є об'єднання дрібних товаровиробників і поширення кооперації та інтеграції різних форм власності та господарювання, що зорієнтоване на виробництво овечого молока і баранини; у регіонах, де вівчарство сконцентроване в основному в особистих господарствах населення і не є основною спеціалізацією – створення сімейних ферм та інших підприємницьких структур. Розвиток вівчарства повинен здійснюватися на інноваційній основі з широким залученням кращих вітчизняних і зарубіжних технологій, селекційних досягнень. Заходи державної підтримки галузі мають концентруватися на підтримці високотехнологічних виробництв, стимулюванні реалізації регіональних модернізаційних програм, проектів, здатних прискорити перехід галузі до якісно нового технологічного рівня, що дозволить скласти конкуренцію на світовому ринку продуктів вівчарства.

Бібліографія

1. Жарук Л.В. Умови адаптації галузі вівчарства до ринкового середовища / Л.В. Жарук // Науковий вісник "Асканія-Нова": науково-теорет. фак. журнал. – 2008. – № 1. – С. 241–245.
2. Іванов М.Ф. Курс вівчарства / М.Ф. Іванов. – [5-те вид., випр. і доп.]. – К.: Держсільгоспвидав УРСР, 1950. – 399 с.
3. Мороз В.А. Овцеводство и козоводство: учебник / В.А. Мороз. – Ставрополь: СтГАУ "АГРУС", 2005. – 469 с.
4. Наумов О.Б. Адаптивна система управління якістю продукції вовнопереробних підприємств / О.Б. Наумов, О.В. Мартинова // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Миколаїв, 2009. – Вип. 2(49). – С. 16–21.
5. Сокол О.І. Невідкладні завдання відновлення і стабільного розвитку вівчарства України / О.І. Сокол // Економіка АПК: міжнар. науково-виробн. журнал. – 2007. – № 7. – С. 41–47.
6. Топіха І. Чи така вже безперспективна галузь вівчарства / І. Топіха // Тваринництво України. – 1995. – № 12. – С. 1–2.
7. Туринський В.М. Має шанс на відродження / В.М. Туринський // Аграрний тиждень. – 2013. – № 5–6. – С. 17.
8. Федорюк М.Д. Становлення вівчарства в гірській зоні Закарпаття / М.Д. Федорюк // Вісник аграрної науки. – 2001. – № 9. – С. 36–38.
9. Шелест Л.С. Державна підтримка розвитку галузі вівчарства / Л.С. Шелест // Економіка АПК: міжнар. науково-виробн. журнал. – 2010. – № 5. – С. 17–22.

Рецензенти – доктор сільськогосподарських наук, професор **Т.П. Шкурко**;
доктор економічних наук, професор **М.Й. Малік**